

Polítiques de temps i relacions familiars: un camí per recórrer a través de la vida quotidiana

Sara Moreno. Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona. Grup d'Estudis sobre Vida Quotidiana i Treball (QUIT)

D'uns anys ençà, les polítiques de temps i les relacions familiars formen part de les tribunes de debat polític i dels objectes d'estudi científic. Les polítiques de temps sorgeixen com una resposta a les transformacions socials viscudes en les societats occidentals des del final del segle xx, mentre que les relacions familiars emergeixen com un dels objectes de canvi per estudiar. En tot cas, el fet d'esdevenir tema de debat social comporta riscos i oportunitats: el risc de comprovar que se'n parla molt però se'n sap poc i, paradoxalment, l'oportunitat per aprofundir i ampliar el coneixement. El present article vol aprofitar aquesta oportunitat per explicar les implicacions que les polítiques de temps poden tenir sobre les relacions familiars. Unes implicacions que permeten ampliar el concepte de família en la mesura que proposen un salt d'ella cap a la vida quotidiana. Per tal de desenvolupar aquesta idea s'aclareix, d'entrada, el contingut atribuït a cada un dels tres conceptes.

Quines polítiques de temps?

Les polítiques de temps sorgeixen com a resposta als límits i les contradiccions que les polítiques de l'estat del benestar tenen per al col·lectiu femení. Des del nord d'Europa, algunes autores es fan ressò de l'impacte contradictori que les polítiques de l'estat del benestar tenen sobre les condicions de vida de les dones. Tal com expliquen Hernes (1996) i Borchorst-Siim (1996), aquestes polítiques no fan sinó reproduir les

desigualtats de gènere en la mesura que busquen afavorir la incorporació de la dona al mercat laboral però descuiden la divisió del treball dins l'esfera domèstica.

Paral·lelament, des del sud d'Europa Balbo (1991) assenyala la vida quotidiana com la resposta als límits i les contradiccions de les polítiques existents. Segons aquesta sociòloga italiana, el principal problema dels règims de benestar rau en l'absència i la invisibilitat de la vida quotidiana a l'hora de dissenyar les polítiques i, per tant, en l'adopció d'una mirada neutra per diagnosticar una realitat heterogènia i desigual. Certament, com recorda Heller (1977), malgrat que l'estructura social no es reflecteix en la vida quotidiana, aquesta sempre expressa quelcom sobre la realitat social.

La reflexió i la recerca de les científiques socials italianes esdevé un punt de partida per a la formulació de propostes d'actuació relacionades amb el temps i el benestar. En aquest context de pensament es comença a parlar, per primera vegada al final del anys vuitanta del segle xx, de les polítiques de temps. Es proposen com una nova manera de fer política més sensible cap a les qüestions quotidianes. Es tracta d'incorporar el nivell *micro* a l'hora de planificar i dissenyar les polítiques, de manera que, més enllà de les demandes del mercat, es reclama que l'estat tingui en compte les necessitats que es generen en l'espai material i simbòlic de reproducció de la vida humana. La

consideració d'aquestes necessitats comporta la revisió del concepte de benestar a fi de subratllar la importància d'altres dimensions més enllà de l'estrictament material i productiva. Amb les polítiques de temps, doncs, es reclama que la vida quotidiana entri a formar part de les preocupacions del món públic fins al punt que el benestar quotidià n'esdevingui el seu horitzó.

En aquest sentit, Balbo (1991) reivindica el dret a la quotidianitat com un dret oposat a l'acció paternalista i assistencial de l'estat del benestar, que gira l'esquena a la vida quotidiana. Segons l'autora, la millora del coneixement sobre la vida quotidiana farà palès que el temps i el treball de cura són les mancances no ateses de l'estat del benestar, i, consegüentment, la clau de volta per afrontar els límits contradictoris de la societat del benestar, entre els quals destaca el malestar que viuen la majoria de dones adultes que es troben en règim de doble presència. La dificultat per combinar els temps i els treballs que es deriven de les responsabilitats laborals i domèstiques és la font del seu malestar, que descansa en la manca de temps per a elles mateixes. A fi de fer front a aquesta situació, es pensa el dret a la quotidianitat com una garantia, entre altres aspectes, del temps de vida. O el que és el mateix, del temps que escapa a la lògica productiva, que no entén de valor econòmic i que es fa difícil de quantificar.

El conjunt d'aquestes reflexions es materialitza en el projecte de llei elaborat per l'antic Partit Comunista Italià sota l'eslògan «Les dones canvien els temps» (Cordoni, 1993). Des d'aleshores, l'interès per les polítiques de temps no ha deixat de créixer, per bé que aquest creixement ha comportat una ampliació del seu contingut polític i del seu àmbit d'actuació competencial.

El cas és que les bases del que han de ser les polítiques de temps es fixen des de la perspectiva de gènere i es pensen com a polítiques per a la ciutadania. Però una vegada passada la novetat que comporta la introducció de nous conceptes polítics com temps de vida o benestar quotidià, són escasses les experiències pràctiques que han seguit el plantejament de la proposta inicial. Aquesta manca de traducció pràctica no respon a l'atzar, sinó a la dificultat que implica assumir mesures d'actuació orientades a revisar l'organització social del temps. Bàsicament, perquè reorganitzar els temps vol dir reorganitzar els treballs, siguin o no presents en el mercat laboral. En aquest sentit, són poques les veus disposades a qüestionar la centralitat de la jornada laboral i reivindicar el valor dels temps i els treballs aliens a la lògica productiva. Contràriament, les polítiques de temps recorden que la societat occidental ha tendit a normalitzar la manera com s'usa, es distribueix i es dóna significat al temps, fins al punt que s'accepta com a natural que la jornada laboral sigui el punt de referència de tots els altres temps socials.

No és estrany, doncs, que l'èxit que acompanya les polítiques de temps durant els darrers anys es vinculi, sobretot, amb aquelles propostes pensades per promocionar les ciutats. El cas és que l'esdevenir de l'agenda política ha portat a reconèixer com a polítiques de temps experiències que tenen poc a veure amb els pressupòsits teòrics del projecte inicial *Les dones canvien els temps*. Es tracta de mesures que prenen com a escenari d'actuació la vida urbana en comptes de la vida quotidiana, que tenen com a eix vertebrador l'espai urbà en comptes del temps, i que es fixen com a objectiu planificar el territori en comptes de promocionar el benestar quotidià. Per aquesta raó, cal diferenciar les polítiques de temps amb perspectiva de gènere i les polítiques de temps sense perspectiva de gènere. Amb tot, no resulta banal especificar que són les primeres, les polítiques de temps amb perspectiva de gènere, les que poden tenir implicacions per a les relacions familiars en fixar l'atenció sobre la vida quotidiana.

Què és la vida quotidiana?

La vida quotidiana es presenta com un concepte alhora senzill i complex. La senzillesa ve donada per la proximitat al llenguatge comú, mentre que la complexitat és fruit de la mateixa polisèmia que acompanya aquest terme. Per aquesta raó, l'estudi sociològic de la vida quotidiana comporta una de les dificultats més greus amb les quals pot

ensopegar el coneixement científic, la manca d'acords sobre el seu significat. Això comporta, al seu torn, una manca d'acord sobre què cal analitzar i, per tant, una clarificació escassa de la vida quotidiana com a objecte d'estudi. Tal com apunta Saraceno (1986), les raons d'aquesta incertesa conceptual coincideixen amb les característiques principals del fet quotidià: riquesa, incertesa i familiaritat, característiques encobertes del que Elias (1995) presenta com a falses dicotomies entorn de la vida quotidiana: públic *versus* privat, laborable *versus* festiu o rutinari *versus* extraordinari.

Malgrat aquestes dificultats, és possible identificar tres idees compartides entre les diferents propostes teòriques sobre la vida quotidiana: la importància de la significació subjectiva dels protagonistes de l'acció social, l'aproximació *microsociològica* a l'hora d'analitzar la realitat social, i el pes donat a la construcció simbòlica que empara aquesta realitat, de manera que la manca d'acord conceptual no suposa un obstacle per a la recerca ni, consegüentment, per a la intervenció. Cal, però, adoptar una definició clara.

En el cas que ocupa les polítiques de temps, s'entén la vida quotidiana com l'escenari material i simbòlic on tenen lloc les activitats necessàries per al futur de la societat. És a dir, el conjunt d'activitats vinculades a la reproducció de les persones i els significats subjectius que les acompanyen. Unes activitats que, llegides des de la perspectiva

de gènere, comprenen els temps i els treballs reproductius implícits en qualsevol relació familiar.

Quantes relacions familiars?

Amb independència del contingut ideològic atribuït al concepte família, les societats occidentals són l'escenari de relacions familiars cada vegada més diverses des del punt de vista material i cultural. Aquesta diversitat emana d'un conjunt de noves dinàmiques familiars entre les quals destaquen les famílies monoparentals, les parelles del mateix sexe, els divorcis, les famílies reconstituïdes o les famílies immigrants amb pautes de comportament culturalment distintes. No és estrany, doncs, que aquests canvis socials esdevinguts al llarg de les darreres dècades comportin nous patrons de relacions familiars que obliguen a revisar el concepte de família. Un concepte que, tradicionalment, ha reduït les relacions familiars a les relacions de parentiu.

La família representa un fenomen més ampli que el que ofereix la imatge d'una llar formada per un matrimoni i la seva descendència. En aquest sentit, sorgeix la necessitat d'ampliar el concepte família a fi d'incloure les relacions de convivència que comporten nuclis estables de vida en comú més enllà de les estrictament de parentiu. L'atenció a aquesta necessitat planteja, com a mínim, dos interrogants: com definir les relacions familiars vigents en la societat contemporània?, com atendre políticament la diversitat material

i cultural que les caracteritza? A través de les polítiques de temps es plantegen respostes a aquestes qüestions.

De les relacions familiars a la vida quotidiana

En efecte, davant el repte que suposa definir indicadors vàlids per analitzar i incidir en les relacions familiars, les polítiques de temps criden l'atenció sobre la vida quotidiana. Entesa com els temps i els treballs necessaris per a la reproducció de les persones, la vida quotidiana ofereix una bona perspectiva per aproximar-se a la pluralitat d'estructures i formes familiars vigents en les societats occidentals.

De fet, cal atribuir a Saraceno (1986) el fet de reclamar la vida quotidiana per tal de superar els límits associats al concepte família. Sobretot, quan aquest concepte es redueix als vincles familiars que tenen lloc dins l'espai físic de la llar. En canvi, el salt epistemològic que representa passar de la família a la vida quotidiana permet posar de relleu les relacions socials que tenen lloc dins les llars més enllà dels vincles familiars. Així doncs, amb aquest salt es nega la privacitat de la vida quotidiana i se'n subratlla el caràcter social.

Contràriament al pressupòsit teòric que entén la llar com una esfera privada associada a la vida familiar, amb la vida quotidiana es reivindica i se subratlla la llar com un espai social. Les llars no són unitats compactes i harmonioses, sinó àmbits on hi ha unes relacions de poder determinades.

L'epicentre d'aquestes relacions és la divisió sexual del treball i la seva conseqüència en l'estructura sexuada de la vida quotidiana.

Efectivament, homes i dones se situen de manera distinta i desigual en l'escenari de la vida quotidiana. Les diferents maneres que tenen de ser, estar i pensar la vida quotidiana són l'origen del caràcter sexual d'aquesta. Aquest posicionament distint segons el gènere no s'explica pels vincles familiars que uneixen homes i dones, sinó per les relacions socials que mantenen en el dia a dia. Aleshores, en considerar la importància del gènere dins l'espai social que representa la llar-família, emergeixen diferents vivències i realitats vinculades a les identitats masculina i femenina. Aquestes identitats estan construïdes socialment i condicionen les experiències subjectives que les persones tenen en els diferents àmbits de la seva vida, especialment el domèstic.

En el terreny del disseny i la planificació de les polítiques, passar de les relacions familiars a la vida quotidiana suposa tenir present que no és el fet de ser mare, pare, avi, àvia, fill, filla, tieta o tiet el que condiciona la manera de viure dins la llar, sinó el fet de ser dona o home, així com l'etapa del cicle de vida en la qual es troben les persones. En aquest sentit, les etapes amb una presència superior de càrregues de cura representen el principal repte a l'hora de pensar les polítiques de temps. Tradicionalment, aquest treball de cura ha estat assumit per les famílies i, més

concretament, ha estat atribuït a les dones. Però els canvis socials de les darreres dècades obliguen a revisar una sèrie de qüestions com són la distribució de les seves responsabilitats, la manera com s'organitza i els costos que genera per al benestar en termes de temps.

Seguint aquest plantejament, s'observa que la vinculació del temps amb el benestar és doble. D'una banda, el temps dedicat a les tasques domèstiques i de cura genera malestar a les persones que n'assumeixen la responsabilitat. Unes tasques que, al seu torn, proporcionen benestar a les persones que gaudeixen de les activitats resultants. El que d'entrada pot semblar una paradoxa s'esvaeix quan es té en compte la importància del benestar quotidià més enllà del benestar material. Principalment, perquè suposa tenir present el temps de vida de les persones i, per tant, el cost temporal i quotidià de les tasques domèstiques en general i del treball de cura en particular.

D'altra banda, la relació del temps amb el benestar emergeix com una necessitat a fi de donar resposta a les diverses situacions i als col·lectius socials que veuen com l'organització social del temps vigent no s'ajusta a la seva quotidianitat —els canvis en la jornada laboral que afecten l'organització de la vida quotidiana, i la manca de temps per a si mateix entre les persones que viuen en règim de doble presència en són dos exemples—. Aquesta necessitat, a més, no es pot desvincular dels eixos principals de desigualtat que

travessen l'estructura social —classe, gènere, edat i ètnia— i que condicionen la vida quotidiana.

Atesa la necessitat de donar suport a aquest plantejament teòric amb evidències empíriques, les dades sobre els usos del temps representen un bon indicador. Permeten evidenciar l'existència del temps necessari per atendre el treball domèstic i, sobretot, el treball de cura. I, a més, posen de relleu les desigualtats de gènere que es desprenen del repartiment d'aquests temps i treballs. Així ho evidencien les dades relatives al cas català, tal com s'observa a la taula 1, sobre la distribució temporal de les activitats diàries de la població major de 16 anys. En efecte, el fet que les dones dediquin més del doble d'hores que els homes a les tasques de la llar familiar posa de manifest les diferents maneres de ser, estar i pensar la vida quotidiana.

Polítiques de temps versus polítiques familiars?

Les polítiques de temps no es proposen com una substitució de les polítiques familiars, sinó com una alternativa a les propostes orientades, exclusivament, a promocionar la família tradicional. En aquest sentit, no és una casualitat que les polítiques de temps sorgeixin i es reclamin des del sud d'Europa, allà on es concentren els països amb estats del benestar més dèbils que deleguen en la família bona part de la responsabilitat del treball de cura. Una responsabilitat que, en gran part, assumeixen les dones seguint els patrons del model familiar que atribueix a l'home el rol de proveïdor d'ingressos i a la dona el rol de cuidadora de la llar.

Si bé és cert que el discurs social imperant en aquests països ja no legitima aquest model familiar, no és menys cert que la pràctica quotidiana de la

Taula 1. Distribució temporal de les activitats diàries en un dia mitjà segons el gènere

	Homes	Dones	Total
Cura personal	11,28	11,27	11,27
Treball remunerat	3,52	2,07	2,59
Estudis	0,33	0,20	0,38
Tasques de la llar i la família	1,39	4,14	2,58
Treball voluntari i reunions	0,09	0,14	0,12
Vida social i diversió	1,16	1,10	1,13
Esports i activitats a l'aire lliure	0,57	0,41	0,49
Aficions i jocs	0,26	0,11	0,18
Mitjans de comunicació	2,20	2,01	2,10
Trajectes i ús del temps no especificat	1,20	1,13	1,16

En hores.

Elaboració pròpia. Font: IDESCAT-INE. Estadística de l'ús del temps a Catalunya, 2002-2003.

seva ciutadania el dota de realitat. Per aquesta raó, qualsevol iniciativa política disposada a canviar aquesta realitat, tant per abolir les desigualtats de gènere com per donar resposta a les diverses relacions familiars que es deriven del context actual, ha de començar per entrar a mirar què passa dins la vida quotidiana.

Quan les polítiques de temps criden l'atenció sobre la vida quotidiana no neguen les relacions familiars, sinó el caràcter de privacitat que sovint se'ls ha atribuït. Les polítiques de temps reclamen atenció política per una part de la realitat social, no exempta de desigualtats, que s'ha volgut ocultar històricament en pressuposar la llar com una esfera privada associada a la vida familiar i lliure de la intervenció política. En aquest sentit, la vida quotidiana és l'inici d'un llarg camí per recórrer en matèria de polítiques de temps i relacions familiars. I ho és perquè emergeix com una realitat desconeguda però necessitada d'actuació política. En la mesura que millori el coneixement sobre la vida quotidiana millorarà el coneixement sobre les necessitats que es deriven de les diferents relacions familiars producte de la societat occidental. Sens dubte, el primer pas per al disseny i la planificació de les polítiques familiars.

Fixar la vida quotidiana com l'epicentre de la intervenció política, tal com es deriva de les polítiques de temps, suposa adoptar una mirada més sensible cap a la diversitat de relacions

familiars i les desigualtats socials que les travessen. Es tracta d'una perspectiva que permet superar els límits i les contradiccions que, encara avui, arrossegueu algunes polítiques socials de l'estat del benestar. Uns límits i contradiccions associats al conjunt de polítiques que segueixen prioritant l'experiència masculina per sobre de la femenina, que es pensen des d'una lògica productivista que considera el salari la millor garantia de benestar, i que redueixen la protecció social a les qüestions vinculades amb el mercat laboral, l'educació i la salut. En definitiva, cal superar les polítiques que pensen els serveis i les prestacions socials de l'estat del benestar segons l'imaginari del model familiar que veu l'home com el proveïdor d'ingressos i la dona com la responsable del manteniment de la llar i la cura dels seus membres. Un bon exemple dels límits implícits en aquestes polítiques es troba en algunes de les actuacions impulsades des del paraigua de la conciliació de la vida laboral i familiar en la mesura que es pensen, exclusivament, per a les dones.

Contràriament, les polítiques de temps per a la ciutadania proposen una nova cultura de serveis que, més enllà dels vincles familiars, pren la individualització i l'autonomia de les persones com a eix vertebrador. Aquest plantejament obliga a revisar els drets i deures de la ciutadania per tal de superar el cap de família com a principal objecte de regulació. Contràriament, les necessitats derivades dels diversos

moments del cicle de vida emergeixen com els escenaris de proximitat on concretar les intervencions derivades dels drets i l'exigència dels deures (Torns *et al.*, 2006). Així doncs, la proximitat s'entén com una característica, material i simbòlica, pensada per millorar la definició dels serveis públics que es poden trobar a la ciutat. A més de la proximitat física, es reclama més sensibilitat cap a les necessitats de la vida quotidiana.

En aquest sentit, les polítiques de temps per a la ciutadania es pensen com a instruments sensibles a les diferències de gènere dins la vida quotidiana. Instruments orientats a promocionar el benestar quotidià. Un benestar que, més enllà de les qüestions materials, subratlla la importància del treball domèstic, el treball de cura i el temps necessari per dur-los a terme. Sovint, la solució a les problemàtiques que comporta la quotidianitat demanen una resposta política més complexa que la transferència de diners a les famílies. Si bé és cert que les ajudes econòmiques són necessàries en molts casos, no és menys cert que s'han d'acompanyar d'una bona xarxa de serveis de proximitat que garanteixi temps de vida a la ciutadania. Per això, en primer lloc, cal fer visible el treball domèstic i el treball de cura. En segon lloc, cal assumir socialment i políticament una part del temps necessari per dur a terme aquests treballs. Dos aspectes imprescindibles per, en tercer lloc, poder dissenyar una xarxa de ser-

veis sensible i flexible a les necessitats que emanen de cada etapa del cicle de vida, és a dir, des de l'escola bressol fins als serveis d'atenció domiciliària. Sens

dubte, aquests serveis hauran de créixer quantitativament i qualitativament al llarg dels propers anys si es vol donar resposta a un dels reptes més impor-

tants per als règims de benestar del segle XXI: el temps de cura de les persones. Un temps implícit en qualsevol relació familiar.

Bibliografia

BALBO, L. *Time to care. Politiche del tempo e diritti quotidiani*. Milà: Franco Angeli, 1987.

— *Tempi di vita*. Milà: Feltrinelli, 1991.

— «Tempi della vita quotidiana, tempi del sistema di governance». *Quaderni di Teoria Sociale*, 4 (2004): 123-138.

BORCHORST, A.; SIM, B. «Las mujeres y el estado del bienestar avanzado. ¿Una nueva forma de poder patriarcal?». A: SHOWSTACK SASSOON, A. [ed.]. *Las mujeres y el estado*. Madrid: Vindicación Feminista Publicaciones, 1996.

CORDONI, E. «Las mujeres cambian los tiempos». *Cuadernos de Relaciones Laborales*, 2 (1993): 221-237.

ELIAS, N. «Sur le concept de vie quotidienne». *Cahiers Internationaux de Sociologie*, 99 (1995).

HELLER, A. *Sociología de la vida cotidiana*. Barcelona: Península, 1977.

HERNES, H. «Las mujeres y el estado del bienestar: la transición de la dependencia pública a la dependencia privada». A: SHOWSTACK SASSOON, A. [ed.]. *Las mujeres y el estado*. Madrid: Vindicación Feminista Publicaciones, 1996.

MORENO, S. *Temps, treball i benestar: una aproximació des de la vida quotidiana*. Tesi (doctorat), 2007.

SARACENO, C. «Uomini e donne nella vita quotidiana.

Ovvero: per una analisi delle strutture di sesso della vita quotidiana». A: BIMBI, F.; CAPECCHI, V [ed.]. *Strutture e strategie della vita quotidiana*. Milà: Franco Angeli, 1986.

TORNS, T.; BORRÀS, V.; MORENO, S. *La vida quotidiana: exploració d'un marc conceptual i d'una proposta d'indicadors*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2004.

TORNS, T.; BORRÀS, V.; MORENO, S.; RECIO, C. *Les polítiques de temps: un debat obert*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Regidoria de Nous Usos Socials del Temps, 2006.